تهجد شبانه
مرکب راهوار سیر و سلوک

فرشته محیطی

شب‌زنده‌داری برای خدا انسان را به کمالات و مقاماتی می‌رساند که رسیدن به آن جز از طریق شب‌زنده‌داری و اقامه مناسک شب از جمله ذکر الله، تفکر در آیات الهی، تسبیح خدا و مانند آنها تحقق نمی‌یابد.

تهجد شبانه و نماز شب بر پیامبر(ص) واجب و بر مؤمنان مستحب موکد است؛ زیرا آثاری برای نماز شب است که خدا آن را بر پیامبرش فریضه قرار داده است.

آثار و برکات شب‌زنده‌داری و نماز شب

یکی از عوامل معنوی در سیر و سلوک الهی توجه به مناسکی از جمله تهجد شبانه و نماز شب است؛ شب‌زنده‌داری که همراه با «تفکر» در آیات آفاقی و انفسی باشد، خود به تنهائی یک ارزش والا است که انسان را به سوی یقین و معرفت حق یاری می‌کند، اما اگر این عمل شبانه تفکری با «نماز شب» و مناسک آن همراه شود، تاثیر شگرفی دارد.

بنابراین، هر چند که در لغت عربی واژه «تهجد» از ریشه «هجد» به معنای شب‌زنده‌داری است، اما مراد از آن در فرهنگ قرآنی، تهجد شبانه‌ای است که با نافله نماز شب و تفکر همراه باشد؛ از همین رو قرآن با تعابیری چون: «من اللیل فتهجد به نافله»(اسراء، آیه ۷۹)، تقوم ادنی من ثلثی اللیل و نصفه و ثلثه... فاقرءوا ما تیسر من القرآن»(مزمل، آیه ۲۰)، «کانوا قلیلا من اللیل ما یهجعون و بالاسحار هم یستغفرون»(ذاریات، آیات ۱۷ و ۱۸)، «هو قانت آناء اللیل ساجدا و قائما»(زمر، آیه ۹)، «تتجافی جنوبهم عن المضاجع یدعون ربهم خوفا و طمعا»(سجده، آیه ۱۶)، «یبیتون لربهم سجدا و قیاما»(فرقان، آیه ۶۴)، «المستغفرین بالاسحار»(آل عمران، آیه ۱۷)، «امه قائمه یتلون آیات الله آناء اللیل و هم یسجدون»(آل عمران، آیه ۱۱۳)، «الذین یذکرون الله قیاما و قعودا و علی جنوبهم و یتفکرون فی خلق السموات و الارض»(آل عمران، آیه ۱۹۱) و مانند آنها بر مطلوبیت ارزشی تهجد با کیفیت خاص تاکید دارد.

تهجد شبانه به همراه تفکر و نماز شب و اذکار و تسبیحات آن، آثاری دارد که از جمله آنها می‌توان به صفا و حضور قلب و رهایی قلب از اشتغالات دنیوی بلکه زدودن قلب آثار آن(مزمل، آیه ۶) اشاره کرد؛ بر اساس روایتی از صادقین(ع)مراد از «قیام» در آیه همان قیام در پایان شب و سحرگاهان برای اقامه نماز شب است. از آنجا که «اشد وطئا و اقوم قیلا» غایت انقطاع از اشتغالات دنیوی وهر آنچه مایه پریشانی قلوب و پرداختن به غیر خدا است، امام صادق(ع)آن را برخاستن انسان از بستر استراحت و فقط خدا را در دل داشتن معنا کرده است.(مجمع البیان، ج ۹ و ۱۰، ص ۵۷۰)

از نظر قرآن، دستیابی به مقام محمود(اسراء، آیه ۷۹)، برخورداری از مقام شفاعت(همان؛ مجمع البیان، ج ۵ و ۶، ص ۶۷۱)، برخورداری از مقام محسنین و آثار آن(ذاریات، آیه ۱۶ و ۱۷)، و برخورداری از مقام صالحین و آثار آن(آل عمران، آیات ۱۱۳ و ۱۱۴) از مهم‌ترین آثار تهجد شبانه و نماز شب و تفکر و استغفار و ذکر الله و مانند آنها است. بر اساس روایات تفسیری – تبیینی معصومان(ع) تهجد شبانه همانند اسب رهواری است که انسان را به معراج می‌برد؛ چنان‌که امام حسن عسکری(ع) می‌فرماید: إنّ الوُصول إلی الله تَعالی سَفَرٌ لا یُدرَکُ إلّا بامتِطاءِ اللّیل؛ رسیدن به خداوند متعال، نیازمند سفری است که جز با نشستن بر مَرکب شب، ادراک نشود.(بحار الأنوار، ج ۷۸، ص ۳۸۰، ح۴؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۴۶۴)

بر همین اساس پیامبر خدا (ص) درباره جایگاه ویژه تهجد شبانه و مناسک و اعمال آن از جمله نماز شب می‌فرماید: صَلاةُ اللّیلِ مَرضاةُ الرّبِ، وحُبّ المَلائکَة، وسُنّةُ الأنبیاءِ، ونورُ المَعرفَة، وأصلُ الإیمان، وراحَةُ الأبدان، وکَراهیَةُ للشّیطان، وسِلاحٌ عَلَی الأعداء، وإجابَةٌ للدّعاء، وقَبولٌ للأعمال، وبَرَکَةٌ فی الرّزق، وشَفیعٌ بَینَ صاحبِها وبَینَ مَلَکِ المَوتِ، وسِراجٌ فی قَبرِه، وفِراشٌ تَحتَ جَنبَیه، وجَوابٌ مُنکَر ونَکیر، ومونسٌ وزائرٌ فی قَبرِه، فَإذا کانَ یَومُ القیامَةِ کانَت الصّلاةُ ظُلاً عَلَیه، وتاجا عَلی رأسه، ولِباساً عَلی بَدَنه، ونورا یَسعَی بَینَ یَدَیه، وسَترا بَینَهُ وبَینَ النّار؛ نماز شب، مایهٔ خشنودی خداوند و محبّت فرشتگان می شود و سنّت پیامبران، نور معرفت، ریشهٔ ایمان و موجب آسودگی بدن‌ها و نفرت شیطان و سلاحی در برابر دشمنان است و موجب اجابت دعا و پذیرش اعمال، برکت در روزی و شفیع میان نماز شب خوان و مَلَک الموت است و چراغی در گور او، بستری در زیر پهلویش، پاسخی برای منکر و نکیر و مونس و بازدیدکننده ای در گور اوست. پس چون روز قیامت شود، نماز شب، سایه ای بر فراز او و تاجی بر سرش، جامه ای بر تنش، نوری پیشاپیش او و پرده‌ای میان او و آتش می‌شود.(بحار الأنوار: ج۸۷ ص۱۶۱ ح۵۲)

در این راستا پیامبر(ص) به حکم وجوب تهجد شبانه دوسوم، نصف یا یک‌سوم شب (مزمل، آیات ۱ و ۲ و ۲۰) و نیز حکم وجوبی نماز شب(همان؛ اسراء، آیات ۷۹ و ۸۰؛ ق، آیه ۴۰؛ طور، آیه ۴۹؛ انسان، آیه ۲۶) برای نماز شب ارزشی خاص قائل بود؛ زیرا بر اساس آثار بسیاری که برای تهجد شبانه و شب‌زنده‌داری با مناسک الهی است، چنان این امر در نزد ایشان از محبوبیت برخوردار بوده است که می‌فرمود: اَلرَّکعَتانِ فِی جَوفِ اللّیلِ اَحَبّ اِلَیّ مِنَ الدُّنیا وَما فیها؛ دو رکعت نماز در دلِ شب پیش من از دنیا و آنچه در آن است محبوب‌تر است.(وسایل الشیعه، ج۸، ص۱۵۶)

اصولا شب‌زنده‌داری هر چند دشوار است، ولی برکات آن، چنان برای پیامبر(ص) و اولیای الهی از معصوم(ع) و غیر معصوم از مؤمنان بسیار است، که مؤمنان می‌بایست آن را «مستحب موکد» بدانند؛ زیرا معراج پیامبر(ص) شبانه است(اسراء، آیه ۱)؛ چنان‌که وحی سنگین الهی در شب نازل می‌شد؛ چون شب‌زنده‌داری بستر مناسبی را برای دریافت وحی (مزمل، آیات ۴ و ۵؛ مجمع البیان، ج ۹ و ۱۰، ص ۵۷۰) و آرامش خاطر(طه، آیه ۱۳۰) فراهم می‌کند تا جایی که به عنوان ارزشی چنان مهم از سوی پیامبر(ص) با آثار پیش گفته مطرح می‌شود.

امام سجاد(ع) فرمود: شب یازدهم محرم، چشم خود را باز کردم و دیدم عمه‌ام زینب نماز نافله خود را نشسته می‌خواند! گفتم: عمه جان، آیا نشسته نماز می‌خوانید؟ فرمود: آری نور دیده برادر، به خدا سوگند دیگر پاهایم توان بردنم را ندارند و نمی‌توانم ایستاده نماز بخوانم.

تاثیر در چهره نماز گزاران نماز شب به سبب نور خدا است؛ چنان‌که امام صادق(ع) فرمود: سُئِلَ عَلیّ بنُ الحُسَین: ما بالُ المُتَهَجّدینَ بِاللّیلِ مِن اَحسَنِ النّاسِ وَجها؟ قالَ: لاِنَّهُم خَلَوا بِرَبّهِم فَکَساهُمُ اللهُ مِن نُورِه؛ از امام سجاد(ع) سؤال شد: چگونه است که شب زنده‌داران از خوش سیماترین مردمند؟ امام فرمود: زیرا آنها با خدای خود خلوت می کنند و خدا آنها را با نورش می‌پوشاند. (علل الشرایع، ج۲، ص۳۶۶) همچنین امام صادق(ع) می‌فرماید: طَلَبتُ نُورَ القَلبِ فَوَجَدتُهُ فی التَّفَکّرِ والبُکاء، وطَلَبتُ الجَوازَ عَلَی الصِّراطِ فَوَجَدتُهُ فی الصَّدَقَة، وطَلَبتُ نُورَ الوَجهِ فَوَجَدتُهُ فی صَلاةِ اللّیل؛ روشنایی دل را جست‌وجو کردم و آن را در اندیشیدن و گریستن یافتم و گذر از صراط را جستم و آن را در صدقه دادن یافتم و نورانیّت چهره را جستم و آن را در نماز شب یافتم. (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۱۷۳، ح ۱۳۸۱۰؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۵۷۲)

رسول اکرم (ص) می‌فرماید: جبرئیل آن‌قدر مرا به شب‌زنده‌داری سفارش می‌کرد تا اینکه من گمان کردم که خوبان امّت من شب‌ها نمی‌خوابند.

است که از جمله آنها نماز شب است؛ جابربن عبدالله انصاری می گوید: سَمِعتُ رَسُولَ الله یَقُولُ: مَا اتّخَذَ الله اِبراهیمَ خَلیلاً اِلاّ لاِطعامِه الطَّعامَ، وَصَلاتِه بِاللّیلِ وَالنّاسُ نِیامٌ، از رسول خدا(صلی الله علیه و آله) شنیدم که می فرمود: خداوند متعال ابراهیم(ع) را جز به‌خاطر دو کار دوست و خلیل خود انتخاب نکرد:۱- اطعام دادنش؛ ۲- نماز شب خواندش هنگامی که مردم خوابند.(علل الشرایع، ج۱، ص۳۵) از نظر پیامبر(ص) برترین مردمان، دارای صفات اخلاقی و عبادت خاص از جمله نماز شب هستند؛ چنان‌که فرمود: خَیرُکُم مَن اَطابَ الکَلامَ وَاَطعَمَ الطَّعامَ وَصَلّی بِاللّیلِ وَ النّاسُ نِیامٌ؛ بهترین شما کسی است که نیکو سخن بگوید و طعام بدهد و هنگامی که مردم خوابند نماز شب بخواند.(عیون اخبار الرضا، ج۲، ص۶۵)

همچنین ایشان می‌فرماید: مازالَ جَبرَئیلُ یُوصینی بِقیامِ اللّیلِ حَتّی ظَنَنتُ اَنّ خِیارَ اُمّتی لَن یَنامُوا؛ جبرئیل آن‌قدر مرا به شب زنده داری سفارش می کرد تا اینکه من گمان کردم که خوبان امّت من شبها نمی‌خوابند. (وسایل الشیعه، ج۸، ص ۱۵۴)

نماز شب یکی از عوامل تقرب به خدا و اسباب دستیابی به مقام صالحین و آثار آن در دنیا و آخرت و بازدارنده از گناه است؛ از همین رو، باید نماز شب را شیوه صالحان دانست؛ چنان‌که رسول‌الله می‌فرماید: علیکم بقیام اللیل؛ فإنّهُ دَأبُ الصالحینَ قَبلَکُم، وإنّ قیامَ اللیل قُربَةٌ إلی الله، ومَنهاةٌ عَن الإثم؛ بر شما باد به نماز شب که آن شیوه شایستگان پیش از شماست و عبادت در شب مایه تقرّب به خدا و بازداشتن از گناه است.(کنز العمّال: ۲۱۴۲۸؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۳۳۰)

کسی که بخواهد به حقیقت «وجه الله» دست یابد و آن را بجوید و «وجیه الله» شود باید به نماز شب و تهجد شبانه اهتمام ورزد، چنان‌که رسول خدا در غزوه تبوک به معاذ بن جبل فرمود: وَإنْ شِئتَ أنبَأتُکَ بِأبوابِ الخَیر؟ قالَ: قُلتُ: اَجَل یارَسُولَ الله قالَ: اَلصَّومُ جُنّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُکَفِّرُ الخَطیئَةَ، وَقیامُ الرَّجُلِ فی جَوفِ اللّیلِ یَبتَغی وَجهَ الله، ثُمّ قَرَءَ هذِهِ الآیَةَ: «تَتَجافی جُنُوبُهُم عَنِ المَضاجِع»؛ آیا می خواهی درهای خیر و سعادت را به تو معرّفی کنم؟ او گفت: آری ای رسول خدا، پیامبر فرمود: اینهاست:

۱ - روزه که سپر از آتش است؛ ۲ - صدقه که خطا را جبران می‌کند؛ ۳ - بیداری انسان در دل شب که به‌خاطر خدا باشد سپس این آیه را خواند: «تَتَجافی جُنُوبُهُم عَنِ المَضاجِع.»(بحارالانوار، ج ۸۳، ص۱۲۳)

از دیگر آثار نماز شب، دستیابی به افتخار و آرایه‌های دنیوی و اخروی برای اهل نماز شب است؛ امام صادق(ع) فرمود: ثَلاثَةٌ هُنّ فَخرُ المُؤمِنِ وَزینَةٌ فِی الدُّنیا وَالآخِرَة: اَلصّلاةُ فِی آخِرِ اللّیلِ، وَ یَأسُهُ مِمّا فِی اَیدِی النّاس، وَوِلایَةُ الاِمامِ مِنْ آلِ مُحَمّد؛ سه چیز مایه افتخار مؤمن و زینت و آرایش انسان در دنیا و آخرت است: ۱- نماز در آخر شب؛ ۲- قطع امید از آنچه در دست مردم است؛ ۳- پذیریش ولایت امام معصومی از خاندان محمد(ص).(امالی صدوق، ص ۵۴۴)

در روایت است که خدا به اهل نماز شب مباهات می کند؛ پیامبر اکرم فرمود: اذا قامَ الْعَبْدُ مِنْ لَدیذِ مَضْجَعِهِ وَالنّعاسُ فِی عَیْنَیْهِ لِیَرْضیَ رَبّهُ جَلّ وَ عَزّ بِصَلاةِ لَیْلِه، باهَی الله بِهِ مَلائِکَتَهُ، فَقالَ: اُما تَرَوْنَ عَبْدی هذا، قَدْ قامَ مِنْ لَدیذِ مَضْجَعِه اِلی صَلاةِ لَمْ اَفْرُضْها عَلَیْه اِشْهَدُوا اَنّی قَدْ غَفَرْتُ لَهُ؛ هنگامی که انسان از بستر لذتبخش خود برخیزد تا با نماز شب پروردگار خود را خشنود کند در حالی که چشمانش خواب‌آلوده است، خداوند در مقابل فرشتگانش به او می نازد و می فرماید: آیا بنده مرا نمی‌بینید که از رختخواب لذت‌بخشش برخاسته برای نمازی که من بر او واجب نکردم. شاهد باشید که او را بخشیدم.(المقنعه، ص ۱۲۰)

بر اساس آموزه‌های قرآن، کسانی به نماز شب و شب‌زنده‌داری پایبند هستند که اهل ایمان و امید به خدا، توجه به ربوبیت خدا، خوف و طمع و مانند آنها باشند و بخواهند به سطوح عالی تقوا و رشد برسند؛ بنابراین هر کسی در این سطح به رشد و بالندگی نرسیده باشد، محروم از تهجد و نماز شب می‌شود؛ از همین رو در روایت است: مردی خدمت امام علی(ع) آمد و گفت: ای امیرمؤمنان، من از نماز شب محروم شدم، حضرت فرمود: تو مردی هستی که گناهانت تو را به بند کشیده است.

متهجد و شب‌زنده‌دار که شب خویش را با اموری چون استغفار سحرگاهان(آل عمران، آیه ۱۷؛ ذاریات، آیات ۱۵ تا ۱۸؛ مزمل، آیه ۲۰)، تسبیح و تنزیه خدا(طه، آیه ۱۳۰؛ سجده، آیات ۱۵ و ۱۶)، تلاوت قرآن(مزمل، آیات ۲ و ۴ و ۲۰)، دعا و تضرع(سجده، آیات ۱۵ و ۱۶؛ اسراء، آیات ۷۹ و ۸۰)، ذکر الله(مزمل، آیات ۲ و ۸)، سجده(سجده، آیه ۱۵)، نماز شب(اسراء، آیه ۷۹) و مانند آنها سر می کند، از آثار عظیم آن بهره مند می‌شود که از جمله اجر بی پایان الهی است؛ چنان‌که امام صادق(ع) می‌فرماید: ما مِنْ عَمَلٍ حَسَنٍ یَعْمَلُهُ الْعَبْدُ الاّ وَ لَهُ ثَوابٌ فِی الْقُرْآنِ الاّ صَلاةُ اللّیلِ فَاِنّ الله لَمْ یُبَیّنْ ثَوابَها لِعَظیمِ خَطَرِه عِنْدَهُ فَقالَ: «تَتَجافی جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ یَدْعُونَ رَبّهُمْ خَوفاً وَطَمَعاً وَمِمّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما اُخْفِیَ لَهُمْ مِنْ قُرّةِ اَعْیُنٍ جَزاءً بِما کانُوا یَعْمَلُونَ»؛ هیچ کار خوبی نیست که انسان انجام دهد جز اینکه برای آن در قرآن پاداشی بیان شده است مگر نماز شب، که خداوند پاداش آن را مشخص نکرده به‌خاطر بزرگی و عظمت آن پیش خودش بلکه فرموده است: پهلوهایشان از بسترها در دل شب دور می‌شود (و بپا می‌خیزند و رو به درگاه خدا می‌آورند) و پروردگار خود را با بیم و امید می‌خوانند و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم انفاق می‌کنند! هیچ کس نمی‌داند چه پاداش‌های مهمّی که مایه روشنی چشمهاست برای آنها نهفته شده، این پاداش کارهائی است که انجام می‌دادند! (تفسیر قمی، ج۲، ص۱۶۸)

از آنجا که نماز شب بر پیامبر(ص) واجب و بر مؤمنان مستحب موکد است؛ امام صادق(ع)درباره تاکید بر نماز شب نسبت به شیعیان می‌فرماید: لَیسَ مِنْ شیعَتِنا مَنْ لَمْ یُصَلِّ صَلاةَ اللّیل؛ کسی که نماز شب را به جا نیاورد از شیعیان ما نیست. (المقنعه، ص۱۱۹)

از نظر شیخ مفید منظور این است که تارک نماز شب از شیعیان مخلص نیست یا اینکه منظور این است کسی که معتقد به فضیلت نماز شب نباشد از شیعیان ما نیست.

هر چند که نماز شب بر مؤمنان واجب نیست، ولی چنان مورد اهتمام است که در صورتی که همسران از همدیگر بخواهند تا برای نماز شب دیگری را بیدار کنند، کار بسیار مهمی را انجام داده اند؛ چنان‌که پیامبر خدا می‌فرماید: رَحِمَ الله رَجلاً قامَ مِنَ اللیلِ فَصَلّی وأیقَظَ امرَأتَهُ فَصَلّت، فإن أبَت نَضَحَ فی وَجهِها الماءَ، رَحِمَ الله امرأةً قامَت مِن اللیلِ فَصَلّت وأیقَظَت زَوجَها، فإن أبی نَضَحَت فی وَجهِهِ الماءَ؛ رحمت خدا بر آن مردی باد، که نیمه‌های شب برخیزد و نماز بخواند و همسرش را برای نماز خواندن بیدار کند و اگر بیدار نشد آب به صورتش بپاشد. رحمت خدا بر آن زنی باد که نیمه‌های شب از خواب برخیزد و نماز بخواند و شوهرش را برای نماز بیدار کند و اگر امتناع کرد، به صورتش آب پاشد. (سنن أبی داود: ۱۴۵۰ منتخب میزان الحکمة: ۳۳۰)

در بیان ارزش نماز شب همین بس است که نیت برخاستن برای نماز شب اگر صادقانه باشد، برایش نماز شب نوشته می‌شود؛ پیامبر خدا (ص)می فرماید: ما مِن عَبدٍ یُحَدّثُ نفسَهُ بقیامِ ساعَةٍ منَ اللیلِ فَیَنامُ عنها إلاّ کانَ نَومَهُ صَدَقَةً تَصَدّقَ اللهُ بها عَلیه وَکُتِبَ لَهُ أجرُ ما نَوی؛ هیچ بنده‌ای نیست که قصد آن کند پاسی از شب را برای نماز برخیزد، امّا خوابش ببرد، جز اینکه خوابش صدقه‌ای باشد که خداوند آن را از طرف او بدهد و ثواب نیّتی که کرده است، برایش منظور شود. (کنزالعمّال: ۲۱۴۷۵ منتخب میزان الحکمة: ۳۳۰) از آثار دیگر نماز شب، بهره‌مندی از اصل روزی به شکل ضمانت روزی از سوی خدا است؛ پس هر کسی بخواهد روزی‌اش تضمین شود به نماز شب تمسک جوید؛ چنان‌که امام صادق(ع)فرمود: کَذِبَ مَنْ زَعَمَ اَنّهُ یُصَلّی صَلاةَ اللّیلِ وَهُوَ یَجُوعُ اِنّ صَلاةَ اللّیلِ تَضمَنُ رِزقَ النّهارِ؛ دروغ گفته کسی که گمان کند نماز شب می خواند و گرسنگی می کشد زیرا نماز شب غذای روز را ضمانت می کند.(المحاسن، ج۱، ص ۵۳)

نماز شب در عالم برزخ نیز برای نمازگزارش سود دارد؛ در روایات از نورانیت قبر نمازگزار سخن به میان آمده است؛ پیامبر اکرم فرمود: صَلاةُ اللّیلِ سِراجٌ لِصاحِبِها فی ظُلمَةِ القَبرِ؛ نماز شب در تاریکی قبر برای صاحبش چراغ است.(ارشاد القلوب، ج۱، ص۱۹۰)

نماز شب حتی در شرایط سخت

نماز شب نزد اهل بیت(ع) از چنان جایگاهی برخوردار بود که آنان حتی در شرایط سخت نیز آن را ترک نمی کردند.

امیرمؤمنان فرمود: ما تَرَکتُ صلاةَ اللّیلِ مُنذُ سَمِعتُ قَوْلَ النَّبِیّ: «صَلاةُ اللّیلِ نُورٌ»، فَقالَ ابنُ الکَوّاءِ: وَ لَیلَةَ الهَریر؟ قالَ: وَلاَلَیلَةَ الهَریر؛ از روزی که این گفتار پیامبر که: «نماز شب نور است» را شنیدم نماز شب را ترک نکردم. ابن الکوّاء گفت: در شب هریر هم ترک نشد؟ امام فرمود: در آن شب هم ترک نشد؛ لیلة الهریر نام شبی است که جنگ سختی میان علی(ع) و معاویه واقع شد.(بحارالانوار، ج۴۱، ص ۱۷)

نماز و نیایش در سیره زینب (س)، دخت اندیشمند علی و فاطمه(ع) چنان جایگاه پرفرازی داشت که حتی شب یازدهم محرم نیز نماز نافله شب را وانهاد. امام سجاد(ع) در این مورد فرمود: ما ترکت تهجّدها لله طول دهرها حتی لیلة الحادی عَشر مِن المحرم؛عمه‌ام زینب هیچگاه تهجد خود را ترک نکرد و حتی شب یازدهم محرم نیز نماز نافله شب را به جا آورد. (ریاحین الشریعة، ج ۳، ص ۶۱) و نیز آورده است که: عمه‌ام زینب در راه کوفه و شام نیز با همه رنج و گرفتاری مبارزه، نماز و نیایش خود را با خدا ترک نکرد و همواره ایستاده به نماز و تلاوت قرآن می‌پرداخت؛ اما شبی او را دیدم که نشسته نماز می‌خواند. دلیل آن را پرسیدم فرمود: أصلی من جلوس لشدة الجوع و الضعف؛فشار گرسنگی و ناتوانی جسمی دیگر اجازه ایستادن نمی‌دهد! (زینب الکبری، شیخ جعفر نقدی، ص ۶۳) و خود دریافتم که سه روز است غذا نخورده و جیره غذایش را به کودکان داده است، چرا که در دوران مبارزه و اسارت، در شبانه‌روز تنها یک قرص نان به هر یک از ما می‌دادند! و نیز فاطمه دختر امام حسین(ع) که همسفر زینب (س) در نهضت عاشورا بود در این مورد اینچنین گواهی داد:

و أما عمتی زینب، فانها لم تزل قائمة فی تلک اللیلة، أی عاشرة من المحرم فی محرابها تستغیث الی ربها، و ما هدأت لنا عین و لا سکنت لنا زفرة؛ اما شب عاشورا که شرایط چنان بحرانی بود که نه چشمی از ما به خواب رفت و نه صدای ناله ما آرامش یافت، عمه‌ام زینب با حضور قلب در محراب خویش به نماز و نیایش ایستاده و به پروردگارش پناه می جست و از او یاری می‌خواست. (ریاحین الشریعة، ج ۳، ص ۶۲)

امام سجاد(ع) آورده است که: فَتَحتُ عَینی لیلةَ الحادیةَ عَشَر مِنَ المُحرّم، و اذاً أنا أری عَمّتی زینب تَصَلّی نافلةَ اللیل و هی جالسة. فقلت لها: یا عمةُ! أتُصَلّین و أنت جالسةٌ؟

قالت: نعم یابن أخی إنّ رجلی لا تَحملنی؛ شب یازدهم محرم، چشم خود را باز کردم و دیدم عمه‌ام زینب نماز نافله خود را نشسته می‌خواند! گفتم: عمه جان، آیا نشسته نماز می‌خوانید؟ فرمود: آری نور دیده برادر، به خدای سوگند دیگر پاهایم توان بردنم را ندارند و نمی‌توانم ایستاده نماز بخوانم. (زینب الکبری، شیخ جعفر نقدی، ص ۵۸)

محرومیت از نماز شب

بر اساس آموزه‌های قرآن، کسانی به نماز شب و شب‌زنده‌داری پایبند هستند که اهل ایمان و امید به خدا(سجده، آیات ۱۵ و ۱۶)، توجه به ربوبیت خدا(همان)، خوف و طمع(همان) و مانند آنها باشند و بخواهند به سطوح عالی تقوا و رشد برسند؛ بنابراین هر کسی در این سطح به رشد و بالندگی نرسیده باشد، محروم از تهجد و نماز شب می‌شود؛ از همین رو در روایت است: جاءَ رَجُلٌ اِلی اَمیرِالمُؤمِنینَ فَقالَ: یااَمیرَالمُؤمِنینَ اِنّی قَدْ حُرِمْتُ الصّلاةَ بِاللّیلِ، فَقالَ اَمیرُ المُؤمِنینَ: اَنْتَ رَجُلٌ قَدْ قَیّدَتْکَ ذُنُوبُکَ؛ مردی خدمت امیرالمؤمنین آمد و گفت: ای امیر مؤمنان، من از نماز شب محروم شدم، علی(ع)فرمود: تو مردی هستی که گناهانت تو را به بند کشیده است.(کافی، ج۳، ص ۴۵۰)

همچنین امام صادق(ع)فرمود: اِنّ الرّجُلَ یَذنِبُ الذّنْبَ فَیُحْرَمُ صَلاةَ اللّیلِ، وَاِنّ الْعَمَلَ السّیّئَ اَسْرَعُ فِی صاحِبِه مِنَ السِّکّینِ فِی اللّحْم؛ مرد، گناه می کند، به همین جهت از نماز شب محروم می‌شود، همانا کار بد (گناه) در صاحبش زودتر کارگر می شود تا کارد در گوشت.(کافی، ج۲، ص۲۷۲)

پس گناه نمی‌گذارد انسان شب‌زنده‌داری کند و برای نماز شب برخیزد. همچنین از دیگر عوامل محروم‌سازی می‌توان به دروغ اشاره کرد.

امام صادق(ع) فرمود: اِنّ الرّجُلَ لَیَکْذِبُ الْکَذِبَةَ فَیُحْرَمُ بِها صَلاةَ اللّیلِ، فَاِذا حُرِمَ بِها صَلاةَ اللّیلِ حُرِمَ بِها الرِّزْقَ؛ مرد دروغ می گوید پس به‌خاطر آن دروغگویی از نماز شب محروم می شود، هنگامی که از نماز شب محروم شد به‌خاطر ترک آن از روزی هم محروم می شود.(بحارالانوار، ج۸۴، ص ۱۴۶) از آنجا که آثار بسیاری برای نماز شب و تهجد شبانه است، هر کسی از آنها محروم شود، محروم واقعی است؛ چنان‌که امام صادق(ع) فرمود: یا سُلَیمانُ لاتَدَعْ قِیامَ اللّیلِ فَاِنّ الْمَغْبُونَ مَنْ حُرِمَ قِیامَ اللّیلِ؛ ای سلیمان نماز شب را رها نکن، زیرا بازنده و مغبون کسی است که از بیداری شب محروم باشد.(علل الشرایع، ج۲، ص ۳۶۳)

در روایت است که خدا به اهل نماز شب مباهات می‌کند؛ پیامبر اکرم(ص) فرمود: هنگامی که انسان از بستر لذتبخش خود برخیزد تا با نماز شب پروردگار خود را خشنود کند در حالی که چشمانش خواب‌آلوده است، خداوند در مقابل فرشتگانش به او می‌نازد و می‌فرماید: آیا بنده مرا نمی‌بینید که از رختخواب لذتبخش برخاسته برای نمازی که من بر او واجب نکردم. شاهد باشید که او را بخشیدم.

آداب نماز شب

در آموزه‌های وحیانی آدابی برای نماز شب است که از جمله می‌توان به استغفار(آل عمران، آیه ۱۷؛ ذاریات، آیات ۱۵ تا ۱۸)، دعا و تضرع(اسراء، آیات ۷۹ و ۸۰)، ذکر الله(مزمل، آیات ۲ و ۸)، سجده(آل عمران، آیه ۱۱۳) و مانند آنها اشاره کرد.

در روایت در بیان استغفار به عنوان یکی از مهم‌ترین آداب نماز شب به کیفیت استغفار توجه داده شده است؛ زیرا قرآن، بسیار بر این موضوع تاکید دارد؛ امام صادق(ع)فرمود: اِسْتَغْفِرِالله فِی الْوِتْرِ سَبْعِینَ مَرّةً، تَنْصِبُ یَدَکَ الیُسْری وَتَعِدُّ بِالیُمْنی اَلاَسْتَغْفارَ. وَکانَ رَسُولُ الله یَسْتَغْفِرُ فِی الْوِتْرِ سَبْعِینَ مَرّةً وَیَقُولُ: «هذا مَقامُ العائِذِبِکَ مِنَ النّارِ» سَبْعَ مَرّات؛ در نماز وتر هفتاد بار استغفار کن در حالی که دست چپ را (مقابل صورت) بلند کرده و با دست راست استغفار را می‌شماری و رسول خدا هم در نماز وتر هفتاد بار استغفار می کرد و هفت بار می گفت: «هذا مقام العائذ بک من النّار». یعنی این جایگاه کسی است که از آتش به تو (خدا) پناه آورده است.(من لا یحضره الفقیه، ج۱، ص۴۸۹)

پیامبر اکرم (ص) فرمود: اِذا اَیقَظَ الرّجُلُ اَهْلَهُ مِنَ اللّیلِ وَصَلّیا کُتِبا مِنَ الذّاکِرینَ الله کَثیرا وَالذّاکِرات؛ هنگامی که مرد (از خواب بیدار شود و) خانواده‌اش را از خواب بیدار کند و نماز بخوانند، خدا آنها را جزو مردان و زنان بسیار ذاکر می‌نویسد که خداوند در قرآن از آنها نام برده و برای آنها پاداش بزرگ و غفران آماده کرده است.(وسایل الشیعه، ج۷، ص۲۵۷)

از آداب نماز شب مسواک زدن است؛ امام صادق(ع)فرمود: اِذا قُمْتَ بِاللّیلِ فَاسْتَکِ فَاِنّ الْمَلَکَ یَأتیکَ فَیَضَعُ فاهُ عَلی فیکَ، فَلَیْسَ مِنْ حَرْفٍ تَتْلُوهُ وَتَنْطِقُ بِهِ الاّصَعَدَ بِهِ اِلَی السّماءِ، فَلْیَکُنْ فُوکَ طَیِّبَ الرّیحِ؛ وقتی برای نماز شب بلند شدی مسواک بزن، (تا دهان تو پاکیزه و خوشبو باشد) زیرا فرشته می آید و دهانش را بر دهان تو می گذارد و هر حرفی را که تلفظ کنی آن را به آسمان می برد، پس دهانت خوشبو باشد.(کافی، ج۳، ص۲۳)

همچنین از آداب نماز شب، قنوت طولانی دانسته شده است؛ چنان‌که پیامبر اکرم فرمود: اَطوَلُکُمْ قُنُوتا فِی الْوِتْرِ اَطْوَلُکُمْ راحَةً یَوْمَ القِیامَةِ فِی الْمَوْقِفِ؛ آسوده‌ترین شما در توقفگاه قیامت کسی است که قنوت نماز وتر او طولانی‌تر باشد.(من لا یحضره الفقیه، ج۱، ص۴۸۷) درباره نماز شب و قیام در دل شب برای عبادت، سخن بسیار است و در سیره ائمه و بزرگان و اولیا نمونه‌های فراوانی از تقید آنان به این مستحب موکد به چشم می‌خورد که به لحاظ طولانی نشدن مقاله به همین مقدار بسنده می‌شود.

چراغ راه

راهکارهای نجات از هر بدی و پیروزی بر هر دشمن

قال الامام علی(ع): «اجعل الدین کهفک والعدل سیفک تنج من کل سوء و تظفرعلی کل عدو».

امام علی(ع) فرمود: دین را پناهگاه و عدالت را اسلحه خود قرار بده تا از هر بدی نجات پیدا کنی و بر هر دشمنی پیروز گردی.[1]

۱- غررالحکم، ج ۲، ص ۲۲۱، ح ۲۴۳۳

حکایت خوبان

لزوم همراهی دولتمردان با ضعیف‌ترین مردم

امام علی(ع) در جواب کسی که سؤال می‌کند چرا شما وسعت در لباس و خوراک را برای خودتان روا نمی‌دارید می‌فرماید: خداوند بر رهبران دادگستر واجب کرده است بر خود سخت گیرند و خود را با مردم تهیدست برابر سازند تا فقر و نیاز تهیدستان، آنان را به هیجان و شورش وا ندارد.[1] همچنین آن حضرت می‌فرماید: اگر بخواهم راه دستیابی به عسل مصفا و نان مغز گندم را می‌دانم، اما هیهات که هوای نفس بر من چیره گردد و فزون‌طلبی مرا به انتخاب طعام‌های لذیذ وادارد. چه بسا در قلمرو فرمانروایی من در یمامه و حجاز کسی باشد که هرگز از غذای معمولی سیر نشده، و مدت‌ها است که یک قرص نان به دست نیاورده باشد.[2]

۱- نهج‌البلاغه- خطبه ۲۰۹
۲- همان، نامه ۴۵

پرسش و پاسخ

بسترها و شرایط تأثیرگذاری جنگ نرم (۱)

پرسش:

چه عوامل، بسترها و شرایطی موجب می‌شود جنگ نرم دشمنان تاثیرگذار بوده و به اهداف مورد نظر خود برسند؟

پاسخ: از نظر آموزه‌های وحیانی اسلام و منازعات، عوامل و بسترهایی برای نفوذپذیری جنگ نرم دشمنان اسلام و رسیدن به اهدافشان مطرح شده که در قاموس سنت‌های الهی قرآن از آنها به عنوان سنت هلاکت یاد کرده‌اند که اینک به اهم آنها ذیلاً می‌پردازیم:

۱- ضعف باورها و سستی ایمان

ایمان درجات و مراتبی دارد، مانند نور که شامل نور شمع تا نور خورشید می‌شود، هرچه ایمان کامل‌تر باشد، آسیب‌پذیری آن کمتر